

International Council on
Monuments and Sites

Conseil International
des Monuments et des Sites

ICOMOS NORGE

ICOMOS NORGE er norsk avdeling av ICOMOS – UNESCO's rådgivende organ på kulturarv

05/558

10

råd Jota

CS2

VERNEARBEIDET FOR GAMLE LÆRDALSØYRI Lærdal kommune Rapport om vernearbeidet (foreliggende planer og oppfølging av disse)

20. august 2006

Innholdsfortegnelse

1. Innledning.....	3
2. Gamle Lærdalsøyri - kortfattet beskrivelse	5
3. Lærdalsøyris ressurser	8
4. Trusler.....	9
5. Forvaltningen.....	9
6. Verneplanen.....	10
7. Buffersone - kommunedelplan	12
8. Sammendrag/konklusjon/anbefaling	13

International Council on
Monuments and Sites

Conseil International
des Monuments et des Sites

ICOMOS NORGE

ICOMOS NORGE er norsk avdeling av ICOMOS – UNESCO's rådgivende organ på kulturarv

VERNEARBEIDET FOR GAMLE LÆRDALSØYRI **Rapport om vernearbeidet** **(foreliggende planer og oppfølging av disse)**

1. Innledning

I brev av 23.05. 2005 inviterte Lærdal kommune ICOMOS Norge til å gjennomføre en uavhengig gjennomgang av vernearbeidet i Gamle Lærdalsøyri.

Vurderingsgrunnlag

Arbeidet er utført ved gjennomgang av flere mottatte dokumenter (reguleringsplaner med bestemmelser og forvaltningsplan samt historiske beskrivelser av Lærdalsøyri)¹ og ved samtaler og befaring.

Befaring ble gjennomført i Lærdal 10-12. mai 2006 med møte med kommunestyret på torsdag 11.mai. Vi hadde også samtaler med bl.a. ordfører, rådmann og plansjef. Under befaringen fikk vi orientering fra siv.ark. mnal Claus Lindstrøm.

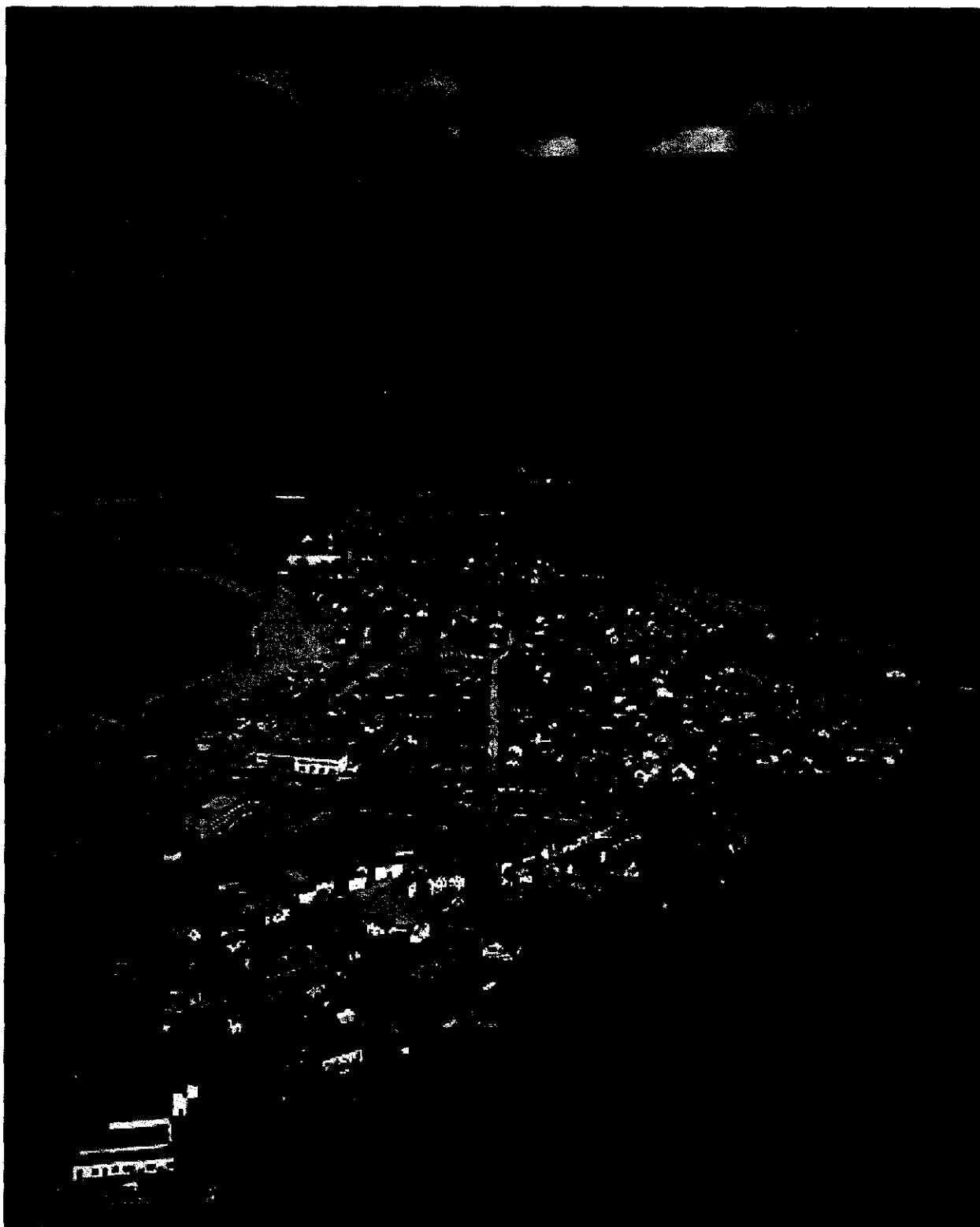
Amund Sinding-Larsen (t.v.) og Axel Mykleby (t.h.) i samtale med Claus Lindstrøm, mai 2006 (foto: Gisle Jakhelln)

Utførende

Dette rapportarbeidet er utført av ICOMOS Norge v/Gisle Jakhelln, Axel Mykleby og Amund Sinding-Larsen.

Metode og erfaring

ICOMOS har mange års erfaring i å foreta evalueringer av kvaliteter, vernestatus og forvaltning av kulturminner og –miljøer i utlandet og i Norge, og spesielt i forbindelse med verdensarvsteder. Vurderingen av vernearbeidet på Gamle Lærdalsøyri er utført med basis i denne faglige erfaringen selv om stedet ikke har noen internasjonal vernestatus.

Lærdal sett fra vest ca. 2000 (foto: Jens Hauge, august 2000)

2. Gamle Lærdalsøyri - kortfattet beskrivelse

Elven har skapt Lærdalsøyri, gjennom tidene med ulike løp og forgreninger – og har gitt premissene for bosetting og liv her. Fjorden var en meget viktig ferdselsåre opp gjennom århundrene, og veiene over fjellene likeså. Storbønder i Valdres hadde, som 'ridderen på Vang' skip liggende i Lærdal, med folk til å ta vare på og seile dem.

Lågøyna og den gamle jekthamn ved Løytnantsbryggja ca. 1880. Foto: A. Lindhøvi. Norsk Folkemuseum

Løytnantsbrygga, mai 2006 (foto: Gisle Jakhelln)

I middelalderen var stedet en leidang, Borgund, og Lærdal skulle i tilfelle ufred ruste ut skip og mannskap. I nyere tid har Lærdalsøyri utviklet seg fra et strandsted og markeds plass i det 17. århundre, rundt 1660 med kjent bosetting på bare 60 mennesker, i 1801 økt til 207 personer (Lærdal kommune Bygdebok IV). I de to påfølgende århundrene ble det etablert ekserserplass, kirke- og turiststed med brygger, sjøhus, lagerhus, verksteder, bolighus og hoteller. Hotell drift har eksistert i over 200 år. Næringsvirksomheten må ha vært allsidig, i hovedsak knyttet til handel, handverk, transport og turisme, men også jordbruk og fiske.

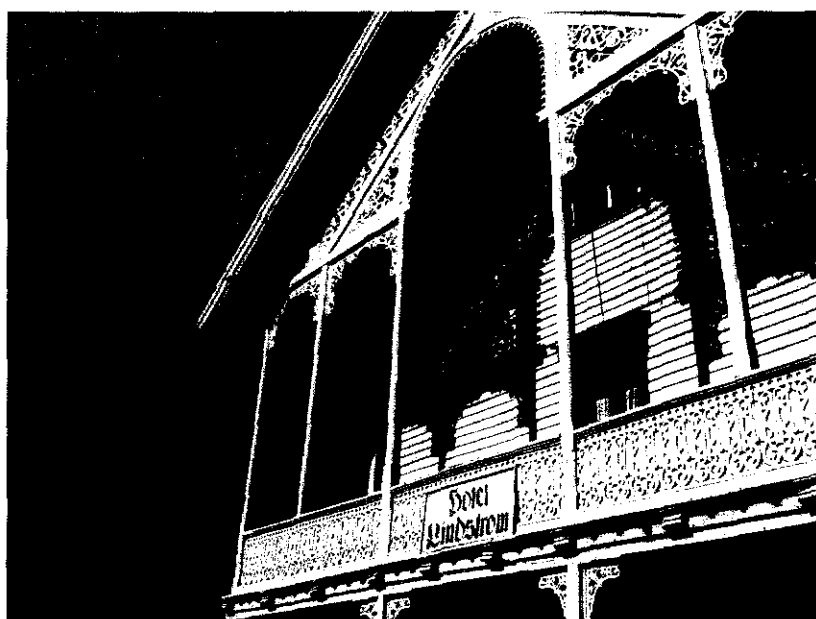
Tettstedet hadde sitt utspring i sjøkanten med naust, sjøboder og loftsbygninger. Stedet vokste videre langs en hovedgate, og deretter østover rundt ekserserplass og med forlengelse av hovedveien opp mot dalen. Husmannsplassene er ved siden av sjøhusene de eldste bygningene på Lærdalsøyri.

Øyragata, mai 2006 (foto: Gisle Jakhelln)

I dag er de eldste verneverdige bygningene vel 200 år gamle mens de yngste er fra perioden mellom 1. og 2. verdenskrig.

Sjøhusene var opprinnelig knyttet til gårdene oppover dalen, men ble kjøpt av handelsmenn ettersom markedsvirksomheten økte. Den økende turismen fra 1880-årene førte til bygging av nye hustyper, hoteller i sveitserstil midt i Lærdalsøyri.

Lindstrøm Hotell fra 1880-årene (foto: Gisle Jakhelln mai 2006)

Det fortelles at det var 40 naust, 5 loftsbygninger og mange boder knyttet til transport og handel. Av denne typen hus som har mistet sin opprinnelige funksjon og delvis er ombygget er få bevart i dag, mens de fleste bolighus fra 1800-tallet står fortsatt.

Det er tre bygninger på stedet som er fredet etter kulturminneloven. Det er vernet ca. 160 bevaringsverdige bygninger i Gamle Lærdalsøyri gjennom reguleringsplan (plan- og bygningsloven). I tillegg finnes ca. 40 verneverdige bygninger som ikke har noe formelt vern.

Det spesielle for stedet etter vår vurdering er den sammenhengende bygningsmassen med hager og små smug og gater som forgrener seg ut fra hovedgaten. Det finnes felles trekk i stil og størrelse med hus i Bergen og andre tettsteder på Vestlandet. Dette kan summeres opp i disse punktene:

- Småskala, tetthet og variasjon
- Strandsted og markeds plass
- Relativt homogent bygningsmiljø med ekthet. Av småstedene på Vestlandet har Lærdalsøyri den størst sammenhengende bebyggelse.
- Meget interessante bygningstyper.

Det er imidlertid en del negative sider ved stedet i dag:

- Opplevelse av et strandsted i kontakt med sjø er egentlig borte – dette oppleves i dag bare ved Løytnantsbrygga.
- Nybebyggelsen er helt ute av målestokk med den eldre bebyggelsen.
- Nystedet er resultat av moderne tettstedplanlegging. Planutkast fra 1940, og oppfølging med 1960-årenes planlegging gav utbygging på tvers av dalen, helt ulikt stedets grunnform som går oppover dalen.
- Lærdalsøyri oppleves som bygningsmiljø og som kulturmiljø i partier som et fragmentert sted uten sammenhenger, og med uhåndterte overganger.
- Utfyllingsarbeidene på Grandane fra 1970-årene og bruken av området i dag er lite forenlig med Lærdalsøyri som historisk levende sted.

Bygget - i framgrunnen og Øvragata 14 til venstre. Vidare ser me Holdeplassen med Gamlebanken og Øvragata med buene framover til høgre. Rådhuset og Lindstrøm hotell bak i bildet. Foto: Jens Hauge

Den nyere bebyggelsen, Nye Lærdalsøyri, utvikler seg på tvers av den gamle strukturen

Disse negative elementene er dessverre ganske vanlig i de norske småstedene. Her er ingen kontakt mellom gammelt og nytt. Nye Lærdalsøyri kunne vært hvor som helst.

3. Lærdalsøyris ressurser

Lærdalsøyri har ressurser som kan gi grunnlag for fortsatt å være et attraktivt sentrum og boligområde. For de gode partiene kan kvalitetene summeres opp i disse punktene:

- Visuelt godt og harmonisk miljø med bygninger i målestokk med hverandre.
- Variert bruksmiljø: boliger, forretninger, verksteder, gårdsdrift.
- Småskala virksomhet som er tilpasset bygningsstrukturen.
- Varierte boligformer, by- og småhusmiljø.
- Kontakt med sjøen (som kan bli bedre).
- Kommunesentret gir grunnlag for opprettholdelse av næringsliv og bosetning.

Det må være et mål å bevare stedet Gamle Lærdalsøyri og opprettholde bosetningen på stedet. Dette kan gjøres ved å opprettholde og helst øke næringsvirksomheten på stedet. Det er viktig at bygningene er i bruk.

Kommuneplanen definerer satsingsområder. Det pekes på turisme/næringsliv og natur/miljøvern og dessuten tettstedsutvikling (punkt 3.3 – sentrumsplan og økt trivsel for beboerne og for turisme). Formuleringene i kommuneplanen pkt. *V Mål- og strategier* er gode med tanke på den videre bevaring av kvalitetene i Gamle Lærdalsøyri. Oppgaven er å følge dette opp:

Delmål (som beskrevet i planen):

- Utvikle øyri som sentrum og utvikle et attraktivt sentrum som bidrar til å stoppe handelslekkasjen.
- Vern – ta vare på særpreget og utarbeide kulturvernplan.
- Planlegging – avklare arealbruken, etablere klare grenser mellom sentrum og områdene rundt, sikre estetiske omsyn ved all planlegging, definere hva som er god byggeskikk og ta vare på kulturkvalitetene på Gamle Lærdalsøyri.
- Øyri – sikre god kontakt nye og gamle øyri. Null-konsesjon innenfor verneområdet for å sikre bosetningen.

”Holdeplassen” og Gammelbanken (bygget 1924, arkitekt Johan Lindstrøm) (foto: Gisle Jakhelln mai 2006)

4. Trusler

For å kunne gjennomføre den videre bevaringen av ressursene på Lærdalsøyri må man være oppmerksom på en del faremomenter:

- Fare for ukontrollert utbygging av det nye sentrum vedr arkitektonisk uttrykk, byggehøyder og volumer, materialer og farger.
- Dette gjelder også industriområdet på deltaet, Grandane.
- Bruk og bolighus kan være truet ved arv, fraflytting. Ny bruk med for store endringer kan også være en trussel – ref Røros.
- Overbevaring gjennom ”romantisering” med bygningsdetaljer, beplantning uten historisk bakgrunn, hagebokser etc.
- Ektheten må bevares og må ikke erstattes med uekte elementer.
- Åpne plasser må fortsatt ha bykarakter, ikke forherliges ved mye beplantning.
- ”Utbedring” av veilegget gjennom tettstedet medfører lett at veilegget vokser i høyden og gir problemer ved drenering og skader på tilstøtende bygninger. Visuelt vil dette også gi klare negative utslag.
- Utbygging langs elvefronten kan være en trussel mot utnyttelsen av Gamle Lærdalsøyri ved at tettheten der ikke opprettholdes, i tillegg til den rene flomfaren.
- Brann.
- Riving av verneverdige bygninger utenfor dagens bevaringsområde med påfølgende nybygging.

5. Forvaltningen

Det foreligger følgende formelle planverk og bestemmelser som har betydning for vernearbeidet:

1. Kommuneplan Lærdal kommune. Mål og strategier 1999-2010. Tekstdel.
2. Reguleringsføresegner i tilknytning til partiell reguleringsendring i sentrum på Lærdalsøyri i Lærdal kommune, stadfestet av departementet 04.10.1971. § 15 er erstattet av Forvaltningsplanen (pkt. 2.1 a), se nedenfor.
3. Reguleringsplan – Partiell reguleringsendring med reguleringsføresegner Lærdalsøyri syd, Lærdal kommune, vedtatt av kommunestyret 20.12.1991
4. Lærdalsøyri sentrumsplan: Situasjonsplan Øyrapllassen og Parkering for Villakssentret og sentrum, utarbeidet av Feste as, Lillehammer, revisjon B 04.08.1999.
5. Gamle Lærdalsøyri. Plan for vern, vedlikehold og forvaltning. Del I. Utarbeidet av Claus Lindstrøm og Inga Lindstrøm 2005.
6. Forvaltningsplan for Gamle Lærdalsøyri, del II, vedtatt i Lærdal kommunestyre 27.10.2005. (Dokumentet er angitt som del I, men skal være del II.) Retningslinjer til Forvaltningsplanen vedrørende Vedlikehold (pkt. 2.5 c) er ikke utarbeidet, så vidt vi kjenner til.

Forvaltningsplanen etablerer et nytt organ for gjennomføring av arbeidet:

- Fagrådet for Gamle Lærdalsøyri (erstatte Arbeidsutvalget for det gamle bygningsmiljøet på Lærdalsøyri).

Fra tidligere finnes Styringsgruppa Gamle Øyri og Gamle Lærdalsøyri Grendelag.

Det formelle grunnlaget for forvaltning av stedet vurderes som meget godt.

Forvaltningsapparatet gir gode muligheter for å oppnå en maksimal ivaretagelse av kvalitetene i Lærdalsøyri.

Det er imidlertid en forutsetning at regelverket i forvaltningsplanen følges opp og at de viktige organene er i funksjon. Det er viktig at huseierne/grunneierne blir tatt med i arbeidet slik at de fortsatt ser at de og andre beboere er delaktige i utviklingen av Lærdalsøyri. Beboerne må se det positive i situasjonen for å bevare kvalitetene på stedet. Dersom dette ikke er i funksjon vil bevaringsarbeidet raskt kunne få tilbakefall.

6. Verneplanen

Det er i dag to atskilte områder som er regulert til formål bevaring. Verneplanen var blant de første i landet etter at plan- og bygningsloven ga grunnlag for å sikre områder slik. Verneplanen er godt utformet, både plankart og reguleringsbestemmelser.

Forvaltningsplanen følger dette godt opp med krav både til dokumentasjon og krav til kompetanse ved gjennomføring av tiltak.

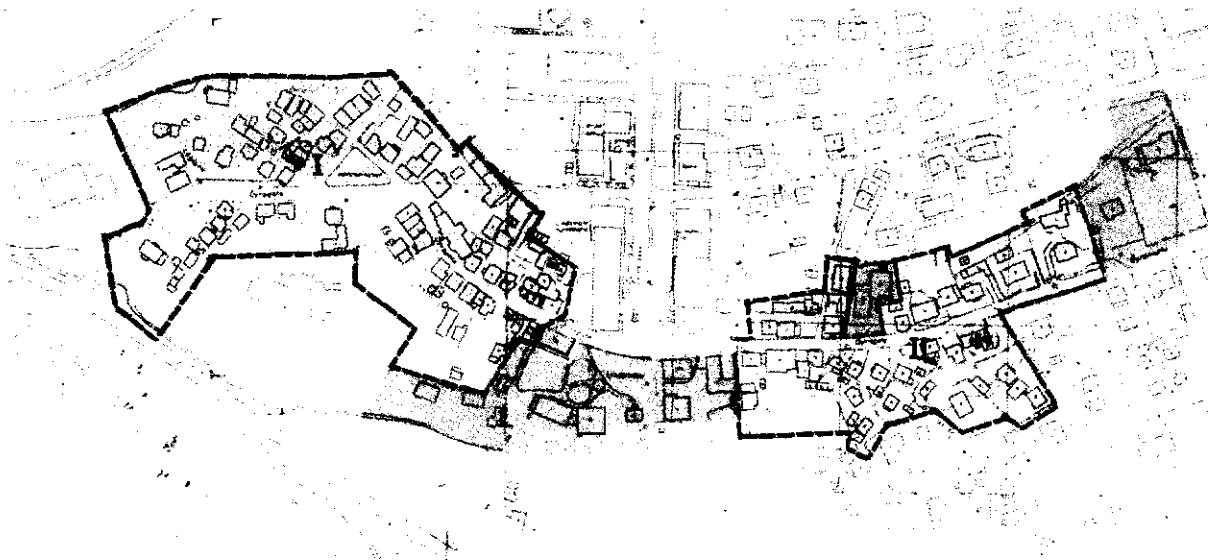

Losjebygningen, bygget ca. 1930 (foto: Gisle Jakhelln mai 2006)

Lærdalsøyri Ungdomshus, bygget 1925 (arkitekt Johan Lindstrøm) (foto: Gisle Jakhelln mai 2006)

Vi vil imidlertid sterkt anbefale at verneområdene utvides noe. Dette er i tråd med forslag presentert i "Gamle Lærdalsøyri. Plan for vern, vedlikehold og forvaltning" fra 2005. Her sammenbindes de to delområdene og utvides noe østover til å omfatte losjebygningen og ungdomshuset. Dette dokumentet er utarbeidet av arkitektene Claus Lindstrøm og Inga Lindstrøm etter engasjement av Lærdal kommune.

Forslag til utvidelse av verneområdene, utarbeidet av Inga Lindstrøm og Claus Lindstrøm 2005

Vi anbefaler også at det utarbeides verneplan for et område rundt kirken, Brattegjerdet, slik at dette omfatter de gamle husmannsplassene, med støtte i registreringskart fra omkring 1870.

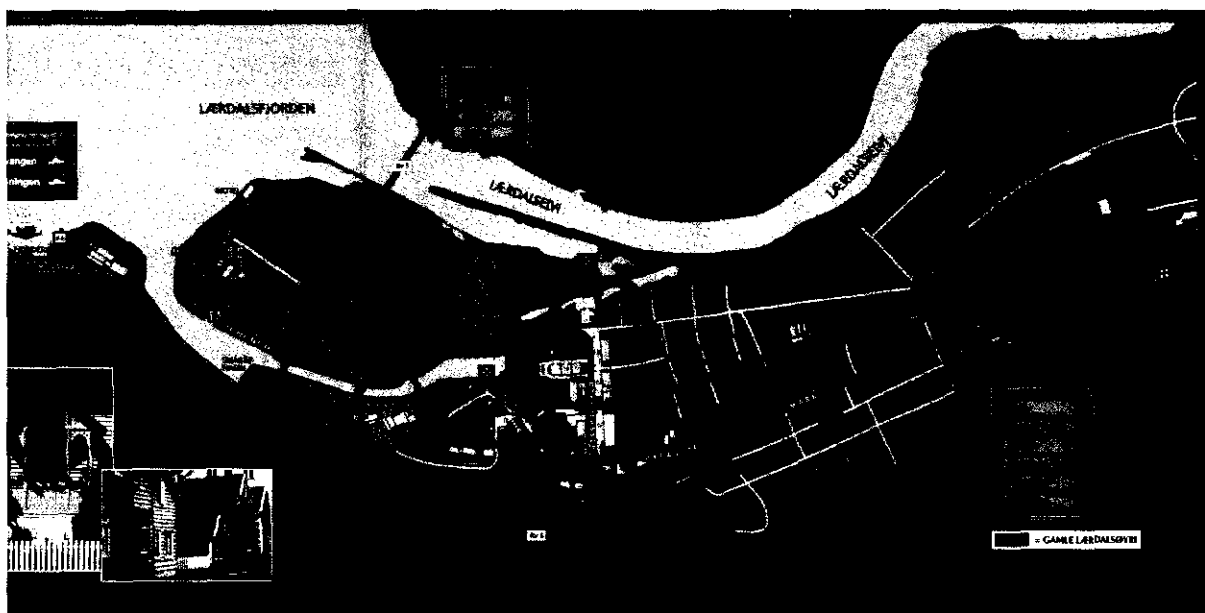
Haugen er på dette postkortet fra ca. 1880 den skogkledde haugen mellom kyrkje og elvi.

Kirken og husmannsplasser på hver side, ca. 1880. (Foto: ukjent)

En av de gamle husmannsplassene ved kirken (foto: Gisle Jakhelln mai 2006)

Vårt forslag til utvidet område for vern (rød strek) og forslag til buffersone (blå strek) – august 2006

7. Buffersone - kommunedelplan

Verneplanen (område I og II) omfatter disse to områdene snevert innenfor planens begrensning. Dette var normalt for et slikt planarbeide tidligere. I dag ser man i større grad på sammenhengen med det snevert definerte verneområdet og med områdene rundt. Man opererer med begrepet buffersone. Her gis det muligheter for å gi føringer for utviklingen av sonen rundt vernesonen, men med mindre grad av restriksjoner. Vi vil nevne at kulturminneloven har parallelle bestemmelser i form av områdefredning.

På vedlagte kartskisse har vi gitt en prinsipiell markering av en buffersones utstrekning: områdene syd for bebyggelsen frem til fjellfoten, sjøområdet nord og vest for Løytnantsbrygga opp til Grandavegen, og de nærmeste kvartalene langs Øyramarki frem til Hillegård.

Buffersonen vil kunne sikre sammenhengen på Lærdal mellom de tre verneområdene og sikre den historiske sammenhengen på stedet.

Kommunedelplan vil kunne benyttes som planredskap for etablering av buffersone, men vil også kunne benyttes med bestemmelser for å bevare Gamle Lærdalsøyri i en større sammenheng.

Momenter til bestemmelsene for buffersonen og kommunedelplanen:

- Det store landskapsrommet med dalen, elven, øyri og fjorden.
- Sikring av naturlandskapet langs riksveien for klart å definere den tette bebyggelsen mot området rundt. Området som i dag er regulert til utbygging for hotellet må beholdes som grøntområde. Her kan det legges inn en byggelinje som begrenser utbyggingen mot riksveien.
- For å beholde en levende historie for stedets utvikling, må morfologien i de forskjellige fasene beskrives og tas vare på. Dette er viktig for forståelse av stedets karakter og identitet.
- Gatestrukturen og ganglinjer er en viktig del av stedet. Den gamle hovedgaten (Øyragata – Øyramarki – Brattegjerdet) kan vernes gjennom bestemmelser i kommunedelplanen.
- Høyder og utnyttelsesgrad på bebyggelsen i områdene rundt må fastsettes i forhold til verneområdene.
- Grandane med containerområdet må gis begrensninger på utnyttelse og utbygging.
- Kontakten med vann og fjorden kan forsterkes. Vannsonen utenfor Løytnantsbrygga kan forlenges noe østover. Anlegg for småbåter her kan gi en positiv situasjon, med sterkere tilknytning til historien og dannelsen av stedet.

8. Sammendrag/konklusjon/anbefaling

Det er over lang tid gjort et stort arbeid for å bevare de spesielle kvalitetene på Lærdalsøyri. Kvaliteten i arbeidet uttrykker et usedvanlig engasjement både fra kommunens politikere, fra kommunens administrasjon og fra tilknyttet faglig rådgiver (Arkitekt MNAL Claus Lindstrøm). Kommunen har gjennom flere tiår uttrykt en klar og positiv forståelse for dette arbeidet. Det er ekstra viktig for Gamle Lærdalsøyris fremtid at gode prosesser og høyt engasjement opprettholdes.

Lærdal kommunestyre har gjennom kommunedelplanen slått fast at man ønsker å ta vare på Lærdalsøyris historie og Gamle Lærdalsøyri som ressurs. Dette er også vist gjennom de vedtatte bevaringsplanene.

Utfyllingsarbeidene på Grandane fra 1970-årene og bruken av disse områdene har endret stedet fundamentalt. Nye Lærdalsøyri og avstanden til vann og fjord er viktig her.

Stedet er blitt 'innebygd'. Kommunen må vurdere å bruke de nødvendige realistiske virkemidlene for å redusere denne nye situasjonen og ta tilbake elementer fra Lærdalsøyris opprinnelige karakter.

Alt tatt i betraktning, Lærdalsøyri er klart et forbilde for bevaringsarbeid i tettsteder i Norge slik det i dag er nedfelt i planer og slik det kan vises gjennomført over flere årtier. Den balanserte holdningen til *utvikling av næring i samspill med store kulturverdier* som Lærdalsøyri viser, kan bli forbilledlig nasjonalt. Denne holdningen må prioriteres løpende. Oppfølging er vesentlig for at Lærdalsøyri fortsatt skal kunne trekkes frem. Oppfølging er vesentlig for å styrke verdiene på Gamle Lærdalsøyri.

Momenter for det videre vernearbeidet er:

1. Sikring av bevaringsområdene gjennom en sammenbinding og utvidelse av områdene.
2. Etablering av nytt verneområde rundt kirken.
3. Etablering av en buffersone gjennom kommunedelplan.
4. Sikring av nødvendige faglige ressurser for det videre forvaltnings- og utviklingsarbeidet.

Lærdalsøyri kan sees i sammenheng med verdensarvstedet Nærøyfjorden og Sognefjorden. I denne sammenheng bør Lærdalsøyri også sees i sammenheng med de store kommunikasjonsårene, ikke bare mot fjord, men også mot Østlandet over Borgund med Husum, Sverrestien og Vindhella.

I denne sammenhengen har Lærdalsøyri som sted og forvalter av historie og kulturverdier, og som gjennomfører av viktige prosesser, en høy nasjonal verdi.

Oslo og Bodø
20.08.2006

Amund Sinding-Larsen

Axel Mykleby

Gisle Jakhelln

¹Av mottatte dokumenter fra Lærdal kommune har disse vært spesielt nyttige:

- Reguleringsføresegner i tilknytning til partiell reguleringsendring i sentrum på Lærdalsøyri i Lærdal kommune, stadfestet av departementet 04.10.1971. § 15 er erstattet av Forvaltningsplanen (pkt. 2.1 a), se nedenfor.
- Reguleringsplan – Partiell reguleringsendring med reguleringsføresegner Lærdalsøyri syd, Lærdal kommune, vedtatt av kommunestyret 20.12.1991
- Lærdalsøyri sentrumsplan: Situasjonsplan Øyrapplassen og Parkering for Villakssentret og sentrum, utarbeidet av Feste as, Lillehammer, revisjon B 04.08.1999.
- Gamle Lærdalsøyri. Plan for vern, vedlikehold og forvaltning. Del I. Utarbeidet av Claus Lindstrøm og Inga Lindstrøm 2005. Behandlet av kommunestyret?
- Forvaltningsplan for Gamle Lærdalsøyri, del II, vedtatt i Lærdal kommunestyre 27.10.2005. (Dokumentet er angitt som del I, men skal være del II.)
- Kommuneplan. Mål- og strategiar. Lærdal kommune 1999-2010. Tekstdel, 24 sider.